

Onderweg op de ongerepte Balkan

Nederlandse observaties
van het Joegoslavië van de jaren dertig

Mevrouw Dr. Jelica Novaković-Lopušina,
Universiteit van Belgrado, Servië

Reizend door Joegoslavië keken Nederlandse auteurs vanuit het perspectief van een buitenstaander naar de eigenaardigheden van de zo 'oorspronkelijk' gebleven volkeren van dat land. De nieuwsgierigheid van de auteurs werd geprikkeld door het onbekende. Dat hun verwachtingen nauwverbonden waren met hun zelfbeeld, spreekt uit het enthousiasme voor eigenschappen die zij als het tegenbeeld ervoeren van de West-Europeanen.

Inleiding

Reisberichten geven een interessant beeld van de manier waarop buitenstaanders tegen de Balkan aankeken. De auteurs romantiseerden de cultuur van het gebied, die zoveel 'echter' was dan het rijke, rationele, individualistische, lusteloze en overbeschaafde Europa. Ondanks de zeer grote etnische en culturele diversiteit blijken alle streken van Joegoslavië een gemeenschappelijke noemer te bezitten. Hun gemeenschappelijk anderszijn ten opzichte van West-Europa berust in eerste instantie op geringere welvaart en dus op een lager ontwikkelingsstadium. Uit de beschikbare bronnen blijkt dit een voordeel te zijn, omdat dit stadium garant zou staan voor grotere authenticiteit en oorspronkelijkheid, voor minder verderf, verflauwing en decadentie. Met andere woorden: de Nederlandse Balkanreiziger van het Interbellum was een idealist met heimwee.

Het oudste Nederlandstalige reisbericht waarin de bezienswaardigheden van Zuidoost-Europa, met name Dalmatië, aanbevolen worden, dateert echter al van eind vijftiende eeuw. De naamloze auteur behoorde tot de entourage van de Vlaamse edelman Joos van Ghiste, die het toen modieuze pelgrimstoerisme onderweg wist te combineren met sightseeing en vermaak. De overpeinzingen van de auteur berusten, zoals bij de meeste reizigers van die tijd, deels op eigen observaties, maar voor een groot deel op al bestaande teksten – andere reisliteratuur, kronieken en fictie, met name antieke en bijbelse legenden – die als mentale oriëntatiemappen dienen.¹

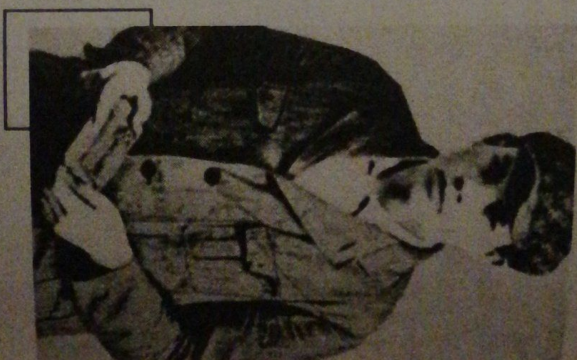
Het beeld dat naar voren komt, verschilt in wezen niet veel van andere bronnen uit die tijd: de erfenis van het antieke Rome en Byzantium aan de ene kant en de expansie van de nieuwe grootmacht, het Osmaanse rijk, en de oriëntaalse cultuur aan de andere kant boeien de reiziger meer dan de lokale bevolking en hun eigenaardigheden. Tot eind negentiende eeuw bleef Zuidoost-Europa namelijk alleen een transithalte voor Nederlandstalige reizigers met verdere bestemmingen, meestal machtscentra zoals Constantinopel.

De Balkanoorlogen en de Eerste Wereldoorlog maakten een tijdelijk einde aan de ontwaakte belangstelling voor de voorkamer van de Oriënt. Pas in de jaren dertig boezemde de nieuwopgerichte Balkanstaat Joegoslavië voldoende vertrouwen in zich massaler op toeristen te richten. Het toeristische voordeel – en tegelijk politieke nadeel – van dit land was de grote diversiteit. In tegenstelling tot sceptische of pessimistische Nederlandstalige studies en politieke analyses uit het interbellum getuigt de reisliteratuur van deze tijd van oprecht enthousiasme en bewondering.

Nederlandstalige reisliteratuur over Joegoslavië vertoont in de jaren dertig verschillende subgenres. In de meeste gevallen betreft het een kruising tussen studie en reisverslag. Reisgidsen in de trant van de toen beroemde Baedeker-reeks komen niet voor, waarschijnlijk omdat de meestal polyglotte reizigers gebruik konden maken van bestaande Duitse en Engelse gidsen.

Het dagboek van Marinus van der Lubbe

Marinus van der Lubbe, de tragische figuur achter de brand in de Rijksdag, begaf zich in september 1931 te voet naar China. In zijn naïef idealisme volgde hij de communistische verbroederingspropaganda en was ervan overtuigd dat hij reizend via Joegoslavië en Turkije hooguit twee à drie maanden nodig had om zijn doel te bereiken. Tot deze berekening kwam hij eenvoudigweg door gebrek aan kennis: aardrijkskundige kaarten of gidsen kende hij nauwelijks. In zijn verbeelding was Joegoslavië niet groter dan Noord-Brabant en dus in vier dagen te doorkruisen.³ Toen hij er na drie weken nog niet doorheen was, gaf hij het op en keerde via Boedapest terug.

Marinus van der Lubbe

Ondanks Van der Lubbes geringe opleiding is zijn dagboek een informatief en ontroerend tijdsdocument. Door te voet te reizen en onderweg werk en onderzoek te zoeken kon Van der Lubbe van dichtbij verslag doen over het alledaagse leven van de lokale bevolking die hij met veel empathie als verre lotgenoten aanvoelde. Van der Lubbe was namelijk vooral geïnteresseerd in het sociale en politieke aspect van de samenleving.

"Het volk is naar mij leek niet zoo ontwikkeld, doch wel lustig. Overal op 't land in de huizen hoor je ze veel zingen. Wat toch in deze nare tijd wel iets zeggen wil. Want ook hier gaat 't de landsman niet erg best, en kan hij er alleen nog komen, daar hij niet zooveel uitgaven heeft, en alles zelf maakt en bouwt." (Schouten, 1999:207)

"Ook had ik daar nog een heel gesprek met een student, welke in filosofie studeerde, en nu thuis uit Agram [Zagreb] met vacantie was. Toen hij mij ploise-

ling vroeg wat ik was, vond ik het leuk direct te zeggen 'Communist', om te zien wat hij zeggen zou. 't Viel mij al mee, en hij merkte alleen op, dat het hier zeer streng is, en je uitkijken moet om niet in de bak te komen. (...) Onder anderen beweerde hij ook, dat hier een militair dictaat is, en er weinig terecht komt van vergaderen en drukpers." (1999:211)

"Ook praatte ik nog met die boeren over hun bedrijf, en ook hier probeert steeds meer het groot bedrijf het kleine te onderdrukken." (1999:230)

Door zijn politiek gekleurde bril kijkt Van der Lubbe ook naar zigeuners die hij overal tegenkomt, voornamelijk in Servië. In tegenstelling tot andere auteurs doorprijkt hij de gangbare vooroordelen, vermoedelijk omdat hij zelf dichtbij het natuurlijke, ongekunstelde leven stond:

"Verder kom je hier steeds zigeuners tegen, en 't is geweldig zulke tipische en interessante en gezelligen mensen je daaronder treft. Onder hen tref je werkelijk bewuste mensen aan." (1999:229)

Willens nilens wordt Van der Lubbe ter plekke geconfronteerd met de gangbare ethnische vooroordelen:

"Dan kom ik zowat de anderen week in Serbien. De spraak is daar net als hier [Kroatië], en hoort onder 't zelfde koninkrijk. Toch moet het nog een geheel ander volk zijn, en zou zoo als ze mij hier ingelicht hebben, nog een half wild volk zijn. Zelf dat bij de Bulgaarsche grens, roovers of zoo iets dikwijls voorkomen." (1999:217)

Ondanks zulke antireclame blijft Van der Lubbe open voor indrukken en ontcracht het gangbare stereotype door eigen, positieve ervaringen:

"Slechts wil ik nu opmerken daar ik strakjes Serbië verlaat, dat ik van die half-wildheid van dit land weinig gemerkt heeft, en dat het denk ik weer een hoogdenkend idee van Joego Slavië zelf is." (1999:233)

In zijn conclusie aan het eind van het dagboek betreurt Van der Lubbe zijn gebrekkige kennis en onderstreept hij het belang van betrouwbare reisliteratuur. Wie weet hoe de wereldgeschiedenis verder was verlopen indien hij zijn reis naar China had kunnen voortzetten.

Romans over Joegoslavië

Reizen en reiservaringen hebben al sinds antieke tijden aanzet gegeven tot hoogstaande literaire werken. Het vreemde bezat als decorum een enorme aantrekkingskracht voor het ontplooiën van de eigen verbeelding. Ook al ging het in zulke werken vaak om een moeilijk te ontwarren kluwen van fictie en factie, toch hebben ze veel lezers geïnspireerd om ze als reisgids te gebruiken voor hun eigen mental mapping. De romans droegen bij aan het beeld dat in Nederland van Joegoslavië werd gecreëerd. Een voorbeeld van zulke kruisbestuiving vinden we in het reeds genoemde verslag van Van Ghistele, waarbij een bezoek aan Dalmatië, antieke mythes en christelijke heiligenlegenden als leidraad dienst deden.⁴

A. Den Doollaard is ongetwijfeld de meest befaamde literator onder de Joegoslavie-kenners. Zijn omvangrijk oeuvre bestaat uit verschillende genres, onder andere uit reisgidsen.⁵ Toch heeft hij Joegoslavië als reisdoel de grootste dienst bewezen met zijn romans.⁶ Het onlangs opgerichte standbeeld in Ohrid getuigt van de (Macedonische) waardering daarvoor. In een interview met Hans van de Waarsenburg, zijn biograaf, legt Den Doollaard de aantrekkingskracht van Joegoslavië uit:

"Ik ben aan Joegoslavië zeer verknocht geraakt, omdat het waarschijnlijk het eerste land was, waar ik in aanraking kwam – vanuit de Westeuropese beschaving – met een veel ouder cultuurpatroon." (1982:54)

Deze fascinatie met een ander cultuurpatroon en een ander levensgevoel heeft Den Doollaard met veel van zijn voorgangers en opvolgers gemeen. De essentie ervan beschrijft hij aan de hand van eigen ervaringen en geeft daarbij één van de treffendste verwoordingen van het geïdealiseerde Balkanbeeld met de rillingen veroorzakende *kafanska pevačica* - de kroegzangeres - als boegbeeld:

"Meestal waren het zigeuners. Zij konden putten uit een oneindige schat aan Joegoslavische volksliederen. Voor een paar dubbeltes speelden ze enkele liedjes op verzoek. Je gaf dat geld op de manier, zoals dat in de Oostenrijks-Hongaarse monarchie de gewoonte was. Zo'n zangeres was een erg onafhankelijk meisje. Sommigen waren heel beroemd en enkelen gaven zich na sluitingstijd over aan gematigde prostitutie met een cliënt naar háár keuze! Daar waren prachtige vrouwen bij, geweldige zigeunerwijven. Er was er een bij waar je van af moest blijven. Ze heette Stana en was getrouwd met de primas van het orkest. Ik ben Stana nagereisd van Belgrado naar Skopje, achthonderd kilometer, enkel

om haar te horen zingen. Op een heel vreemde manier was ik verliefd op haar. Niet om met haar naar bed te gaan, maar ze gaf me wat de Joegoslaven *sevdah* noemen. Een typisch soort rilling over je rug, waardoor je wist dat er een andere wereld moest bestaan, een verwezenlijking van het op aarde onbereikbare. Een wereld waar ook de liefde voortduurde, waar je eeuwig jong zou blijven. En dan kon plotseling haar stem omslaan en zong ze, dat het allemaal bedrog was, dat het afgelopen was, dat elke liefde kapot gaat en de dood onvermijdelijk is. Het geheimzinnige aan Stana was het timbre van haar stem, de hartstocht waarmee ze zonder gebaren de diepste gevoelens weergaf." (1982:54f)

Het literaire product van deze *sevdah*-fascinatie is de roman "Bruidloft der zeven zigeuners" geworden.

Anderstalige reisliteratuur werd al sinds de middeleeuwen veel en graag in het Nederlands vertaald. De auteurs waren, grotendeels onderdanen van de naburige grootmachten Frankrijk, Engeland en Duitsland.

Een nieuw subgenre dat tijdens het Interbellum de aandacht trok waren reisboeken voor en door fietsers. Geen wonder dat ze in Nederland op een groot publiek konden rekenen. Noemenswaardig is het boek van de Duitser Egon Schleinitz "Twintig weken op avontuur. Per fiets naar het zonnige zuiden." Hoewel het in de eerste plaats om een avonturistisch jeugdboek gaat - berustend op ervaringen van de auteur - kunnen de belevenissen van de twee jeugdige fietsers door Joegoslavië ondanks sommige geopolitieke onnauwkeurigheden (en pro-Duitse sympathieën) als toeristische lectuur dienen. De auteur verwijst op een paar plaatsen dan ook expliciet naar dit genre, vooral echter om aan te tonen dat hij door hun idealiserende reclame een verkeerd beeld had gekregen van de Kroatische kust:

"We vragen ons tevergeefs af, waar hier de bekoring der Kroatische kust te vinden is, waarvan de reisgidsen immers zoveel en zo nadrukkelijk weten te vertellen." (1937:77)

Toch is het juist de ruwheid van het landschap en de armoede en eenvoud van de bevolking wat voor de avontuurlijkheid van het verhaal zorgt dat haast door Karl May-lectuur lijkt geïnspireerd. Het voorwoord is geschreven door de toenmalige burgemeester van Sarajëvo, Asim-beg Mutavelić, aan wie het boek is opgedragen:

"Daarom dan ook begroet ik met vreugde het verschijnen van dit boek, en ik ben overtuigd dat tegen de tijd, waarop de jonge schrijver de mannelijke leeftijd bereikt zal hebben, de goede wil der volken zo sterk geworden zal zijn, dat zij al hun krachten aan vreedzame arbeid zullen wijden."

De geschiedenis heeft hem helaas tegengesproken. Toen Schleinitz, geboren in 1912, de mannelijke leeftijd had bereikt, woedde de Tweede Wereldoorlog volop.

Gidsen en studies over Joegoslavië

Met de opkomst van het middenklasse-toerisme verscheen er steeds meer gespecialiseerde reisliteratuur op de markt. De bekende Baedeker- en Cook-reeks waren toonaangevend en bleven een lange tijd ongeëvenaard. Nederlandstalige reisliteratuur over de Balkan was tussen de twee wereldoorlogen voornamelijk een mix van populairwetenschappelijke studie en ego-document van vaak hoogstaande literaire kwaliteit.

Wieger Valk, H.B.S.-leraar uit Amsterdam heeft aan de hand van eigen reiservaringen en van geraadpleegde literatuur de eerste expliciete reisgids geschreven. Zijn "Reisgids voor het buitenland – Joegoslavië" verscheen in 1937 in de A.N.W.B.-reeks. In het voorwoord van de Joegoslavische ereconsul in Nederland, A.N.W.B.-reeks. In het voorwoord van de Joegoslavische ereconsul in Nederland, Cornelis Dik Merens, wordt naar de uitmuntende eigenschappen van de auteur verwezen met name naar zijn eruditie, geïnformeerdeheid en welwillendheid. Deze eigenschappen sieren ook de overrige reisboekenauteurs van het Interbellum.

Al vanaf de eerste bladzijde laat Valk zijn fascinatie voor Joegoslavië en zijn uiterst gevarieerd natuurschoon blijken. Inhoudelijk vertoont zijn gids de structuur van een klassiek reisverslag, verrijkt met elementen van een degelijke geopolitieke en cultuurhistorische studie. Net als Emants combineert de auteur zijn persoonlijke impressies met feiten en gegevens over bezienswaardigheden en culinaire eigenaardigheden. In zeventien hoofdstukken laat hij de voornaamste reisdoelen de revue passeren. In de eerste plaats zijn het de steden (Belgrado, Skopje, Ljubljana, Dubrovnik, Mostar, Sarajevo en Zagreb) die als uitgangspunt voor uitstapjes in de omgeving dienen. De bezienswaardigheden zijn met zwart-wit foto's, kaarten en reproducties van kunstwerken geïllustreerd. De foto's betreffen voor een deel portretten van mannen en vrouwen in volksdracht, voor een ander deel stadspanoramas en natuurschoon. Hoe groter de verschillen met West-Europa worden, hoe meer enthousiasme Valk aan de dag legt. Die aantrekkelijke en verdelijke Oriënt begint in Belgrado:

"Wat al 'typen' loopen er te Beograd rond! Dat Beograd lang onder Turkheiden invloed stond, vertellen de fezzes, die nog steeds ook door vele niet-Mohammedanen worden gedragen. (...) Boeren en boerinnen in fraaie nationale drachten, voor een dagje naar stad, loopen als edellieden en jonkvrouwen langs de straat; de slager draait in de open lucht een speenvarken aan het braadpitt, havelbos gekleede mensen laten hun schoenen poetsen[noot 7]; zigeunermuziek zingt uit alle cafés en door dat alles overmeesterd, krijgen vreemdelingen in sommige buurten het gevoel, dat zij zich in een ander werelddeel bevinden." (1937:8)

Ondanks zijn fascinatie door het vreemde en exotische is Valk objectief genoeg om zijn reisdoelen van alle kanten te belichten:

"Er is echter ook een modern Beograd met paleizen als in West-Europa, er zijn een tiental Grieksch-orthodoxe kerken, een moskee en vele andere Godshuizen, er zijn standbeelden en museums. (...) Aan den Prins-Regent Paul [Karadordjevič], den Joegoslavischen Maecenas, dankt Beograd een collectie meesterwerken van schilders uit alle landen van Europa, en – hoe kan het anders – het 'Land van Rembrandt', vertegenwoordigd door ruim veertig Nederlandsche schilders [noot 8], trekt mét de beeldhouwwerken van Meštrović en Rosandić de meeste bezoekers naar het 'Prins Paul Museum.' (1937:9f)

Ook in Zagreb is Valk ondanks de wereldse allure vooral geboeid door het lokale en specifieke:

"De Gothische kathedraal, waaraan zes eeuwen werd gewerkt, de universiteit, de rijke bibliotheken en museums vormen den trots der Kroaten, maar de belangstelling van vele vreemdelingen geldt boven alles de markt, omdat de boerenbevolking er in nationale draacht pleegt te komen." (1937:102)

Macedonië blijkt naast Bosnië een ware openbaring voor alle auteurs van het Interbellum. Toch beseffen ze dat authenticiteit en exotiek niet altijd voldoende zijn om de verwerende Westerse toerist te trekken:

"Ok het toerisme wordt ijverig bevorderd, maar al moeten we *Iuzna Srbija* prouwen als een land, waar voor folkloristen, historici en toeristen veel te leeren en te genieten is en een zeer arme bevolking haar best doet om vreemdelingen van dienst te zijn, wie zeker comfort verlangt, kan haast overal elders in Joegoslavië beter terecht." (1937:20)

Aan het gebruik van de benaming *Južna Srbija* (Zuid-Servië) voor Macedonië is te zien dat Valk officiële (Belgadose) bronnen heeft gernaadpleegd. Valks politieke opmerkingen zijn over het algemeen echter understatements. Toch geeft hij hier en daar blijk van stereotype opvattingen:

"Terwijl de Zuid-Servische bevolking over het algemeen bij toeristen een gunstigen indruk achterlaat, leidt kennismaking met zigeuners al te vaak tot teleurstellingen." (1937:14)

Wat hem als protestantse christen (in tegenstelling tot de communist Van der Lubbe) teleurstelt is de geringe werkeethiek van de zigeuners en hun vermeende onopvoedbaarheid. Om die te illustreren haalt Valk een anekdote aan waarin iemand werk biedt aan een reus van een zigeuner. Die zou het volgende geantwoord hebben:

"Als God wenschte, dat ik ging werken, zou hij mij als een os en niet als een zigeuner hebben geschapen." (1937:14)

Voor de Montenegrijnse gebruiken, onder andere de benarde positie van de vrouw, brengt Valk meer begrip op. Deze welwillendheid ten opzichte van Montenegrijnse gebruiken komt overigens vaker voor:

"Trotsche kerels uit de bergen van Montenegro loopen rond in rijke costuums, terwijl hun zielig uitzienende vrouwen het hout trachten te verkoopen, dat zij des morgens vroeg reeds beneden hebben gebracht. Men oordele niet te hard; het arme volk van Montenegro heeft door alle eeuwen moeten strijden op leven en dood voor die vrijheid, welke sommige andere volken met weinig moeite of reeds lang geleden verkregen en die moeilijke worsteling schiep voor ons moeilijk te begrijpen verhoudingen." (1937:66)

Tussen zulke etnologische beschouwingen door vermeldt Valk de gebruikelijke toeristische trekpleisters. Merkwaaardig genoeg is het niet Dubrovnik dat zoals bij de meeste auteurs, als absolute topper naar voren geschoven wordt:

"Mooier dan te Dubrovnik en Lokrum kan het immers nergens zijn, meenen toeristen wel eens. Zij vergissen zich, want de Golf van Kotor overtreft alles, wat de reis tot nu toe aan wonderbaarlijks heeft geschonken..." (1937:110)

Nog gespecialiseerder dan Valks werk is dat van S.A. Reitsma dat in hetzelfde jaar geschreven is. Als journalist in dienst van de Nederlandse spoorwegen vertelt hij in zijn "Zwerftochten door den Balkan" met veel kennis van zaken over de spoorlijnen in Zuidoost-Europa. Behalve op eigen ervaring stoelt zijn kennis op betrouwbare bronnen, onder andere op de "Geschiedenis van Joegoslavië" van de befaamde historicus Vladimir Corovic, die Reitsma persoonlijk in Belgrado ontmoet heeft. Verder citeert hij nog uit werken van Edith Durham, David Footman en A. Den Doolaard. Ook was hij bekend met studies van Servische spoorweggspecialisten.

Reitsma begint zijn reis per schip van Belgrado naar Prahovo en vandaar per trein naar Sofia. Daarna doet hij Istanboel en Klein-Azië aan om via Macedonië, Kosovo, Montenegro Dubrovnik, Split en Zagreb naar huis te keren. Ook bij Reitsma is de stijl een geslaagde mengeling van ego-document en erudiete studie. Hij is echter veel meer geboeid door politiek en geschiedenis, vooral door het recente verleden d.w.z. de Balkan-oorlogen en de Eerste Wereldoorlog, en doet daar ook veel meer uitspraken over. Zijn inschatting van de minderheidsproblematiek heeft bijvoorbeeld weinig aan actualiteit ingeboet. Nadenkend over de situatie in Macedonië en de pretenties van zowel Serviërs als Bulgaren, Grieken en Albanen schrijft hij het volgende:

"Nu is, zooals wij schreven, de eindstrijd voorloepig gestreden. Maar de geest van toen verdwijnt niet in enkele tientallen jaren en het zal duidelijk zijn, dat de pacificatie moeilijk is en dat de kwestie der nationale minderheden in deze streken van Joegoslavië nog heel wat hoofdbreken aan de regering kost en een bron van politieke agitatie en onrust vormt." (1938:83)

Ook Reitsma beschrijft het gebrek aan comfort en hygiëne, maar schijnt daar minder last van te hebben, mede door zijn jarenlange verblijf in Indonesië (hij maakt dan ook expliciete vergelijkingen), waar hij in de jaren twintig resident van Bandung is geweest.

"Een belangrijke kapitaalinvestatie aan 'sanitair' zou niet kwaad zijn. Zindelijkheid komt dan vanzelf. Maar het mooie van deze streken is juist het ongerepte, het primitieve en dat verdwijnt weer met de beschaving en het comfort." (1938:131)

Die voorliefde voor het ongerepte en primitieve onderstreept Reitsma en het verbaast dan ook niet dat hij aan het eind van zijn boek belooft terug te zullen keren.

Het omvangrijkste en literair indrukwekkendste werk is de studie "Joegoslavië. Landschap, volksleven" van Felix Rutten (1882-1971). Een langjarig verblijf in Rome heeft deze katholieke dichter en schrijver aangezet tot het genre van de reisliteratuur. Rutten toert in dit werk ware arabesken van reisproza, zijn natuurbeschrijvingen evenaren in stijl en plasticiteit die van Nescio. Bovendien toont Rutten zich als een zeer belesen kenner van de Zuidslavische cultuurschiedenis. Met enthousiasme en kennis van zaken bericht hij over geschiedenis, architectuur, etnologie, kunst en letterkunde van alle streken in Joegoslavië. Al ontbreekt er een bibliografie van geraadpleegde literatuur, het leidt geen twijfel dat ook Rutten bekend was met het werk van Vladimir Ćorović. Dit blijkt onder andere uit de volgende politieke inzichten:

"Het Sloveensch ontwaken was maar een onderdeel van de Joegoslavische bewustwording. Doch waar de Serviërs - autonoom sinds 1812, en onafhankelijk sinds 1878 - met het zwaard vochten, streden de Slovenen, naast hun Kroatische buren en broeders, met de school. Tegenover den stoffelijken strijd, ginder door Kargeorg tegen de Turken ingezet, was die der Slovenen tegen Oostenrijk aangevangen op cultuurgebied. In Servië ontwikkelt zich geleidelijk een zelfstandige Staat; in Slovenië en Kroatië een drang naar staatsrechterlijkheid. Ginds werden helden gekweekt; - hier werden moderne menschen geboren. Dáár ging het om ijzeren geweld en macht; - hier om een nationale cultuur en een eigen kunst." (1937:10)

Het is indrukwekkend met hoeveel respect Rutten, zelf katholiek, over andere confessies denkt:

"Ik heb de kloosters en kerken van dit Grieksch-orthodoxe land niets aanstond gevoeld, zooals ze in waarheid zijn en gezien willen worden. Deze landsiededen in onachtzaamheid verloren gegaan, sinds eeuwen vergeten, - verstrooide kostbaarheden, - zijn wonder, wonderlijk-verrassende dingen der ziel. Gouden voetsporen van een tijd die als tot louter sage werd. Relieken van een verleden, gestold tot legende en droom. Verkrukte en verrafelde adelsbrieven van een geslacht, dat tot dienstbaarheid en slavernij gedoemd, zijn verre geschiedenis, zijn cultuur en zijn godsdienst vereenzelvigde in een zelfde troosteloze treurigheid. Kostbare bewijstukken van een beschaving, een kunst, in de Slavische landen onthoeid onder de gouden zon van Byzans; - en Europa bekommerde er zich niet om." (1937:196f)

Indien er ooit weer de behoefte zou opkomen om een land te eren dat niet meer bestaat, dan verdient Rutten's werk het ongetwijfeld om vertaald te worden.

Conclusie

Het beeld dat in Nederland van de Balkan bestond is ambivalent. Statistisch onderzoek naar de meest frequente woorden in Nederlandse reisliteratuur over Joegoslavië van de jaren dertig zou bij volgende adjectieven uitkomen: oorspronkelijk, ongerept, primitief, orientals, wonderbaarlijk, interessant, gastvrij, arm, ruw. Het gebied werd gewaardeerd om waarden die in Nederland verloren waren gegaan. De oorspronkelijkheid van de 'wilde' bevolking voldeed aan de romantische idealen van de dichtbij de natuur gebleven mens.

Door de armoede was het gebied nog niet ten prooi gevallen aan de decadentie van het Westen. De mensen konden genieten van het weinige dat ze hadden en brachten het zelfs op dat met anderen te delen. De oriëntalse invloeden maken het gebied voor de avontuurlijke reiziger exotisch. Het idee in een totaal andere wereld terecht gekomen te zijn zette hen aan tot lyrische beschrijvingen van de rijke cultuur.

Tegelijkertijd kijken veel Nederlandse auteurs neer op het primitieve karakter van de cultuur in Joegoslavië. Verwondering kan omslaan in afschuw als het bijvoorbeeld gaat over de sanitaire voorzieningen of de luiheid van de zigeuners.

Terwijl in politieke verslagen vooral de wanorde en onbeschikbaarheid van het Balkanschiereiland beschreven wordt, overheerst in de Nederlandse reisliteratuur van het Interbellum toch een positief beeld van Joegoslavië. Het zou interessant zijn om te onderzoeken wat er na ettelijke revoluties, oorlogen, afscheidingen, globaliserings- en transitiegevolgen overgebleven is van deze kwaliteiten en of ze nog zo gevraagd zijn als een zeventigstal jaar geleden.

- 1 zie Lloyd Heivly 1987
- 2 Cordemans, 1920; Schamelhout, 1930
- 3 Schouten, 1999:47
- 4 *Tvoyage van Mher Joos van Ghistele, 1572-44-47*
- 5 *Joegoslavië, kaleidoscopisch reisland, 1956 (1957, 1963)*
- 6 *Orient-Express, 1934; De bruidloft der zeven zigeuners, 1939; Het land achter Gods rug, 1956*
- 7 Valk noemt ook het tarief, namelijk 2 dinar per poetsbeurt oftewel 20% van een doorsnee dagloon.
- 8 Prins Paul heeft ze aangeschaft dankzij de bemiddeling van o.a. ereconsul Merens.
- 9 zie Van der Mandere, 1913

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Doolgaard, A. den, *Orient Express* (Amsterdam 1937).
 Doolgaard, A. den, *De bruidloft der zeven zigeuners* (Amsterdam 1939).
 Doolgaard, A. den, *Het land achter Gods rug* (Amsterdam 1956).
 Dyserinck, Hugo, *Komparatistiek. Eine Einführung* (Bonn 1979).
 Lloyd, Robert en Christopher Heivly, 'Systematic distortions in urban cognitive maps', in: *Annals of the Association of American Geographers* 77 (1987) (2), 191-207.
 Mandere, Henri van der, *Montenegro* (Amsterdam 1913).
 Novaković-Lopušina, J., *Srbi i jugoslovena Evropa u mitozemskim izvorima do 1918* (Belgrado 1999).
 Oorthuys, C. en A. den Doolgaard, *Joegoslavië, kaleidoscopisch reisland* (Amsterdam 1956).
 Oorthuys, C. en A. den Doolgaard, *Dit is Joegoslavië* (Amsterdam 1957).
 Reitsma, S. A., *Zwerftochten door den Balkan* (Den Haag 1938) (herdruk).
 Reitsma, S. A., 'Joegoslavië en de overige Balkan - een toeristisch dorado', in: *Haagsche maandblad* 34/2 (1940).
 Ratten, Felix, *Joegoslavië, Landschap - volksleven* (Amsterdam 1937).
 Schamelhout, G., *De volkeren van Europa en de strijd der nationaliteiten* (Amsterdam 1930).
 Schleinitz, Egon, *Twintig weken op avontuur. Per fiets naar het zonrijke zuiden*. (Den Haag 1937).
 Schouten, Martin, *Martinus van der Lubbe. Een biografie*. (Amsterdam 1999).
 Valk, Wieger, *Reizen in het koninkrijk Joegoslavië*. (Den Haag 1937).
 Waarsenburg, Hans van de, en A. den Doolgaard, *Portret van een kunstenaar*. (Amsterdam 1982).
www.dbnl.org

Biography

Jelica Novaković was born in Belgrade in 1955. She has studied Germanic Languages and Literature at the University of Belgrade. In 1998 Jelica Novaković-Lopušina defended her dissertation about South Eastern Europe in Dutch sources from the Middle Ages till 1918. Since 2002 Novaković is head of the department for Dutch Studies at the University of Belgrade. Currently she is working on a book about Serbia and the Balkans through Dutch eyes during the interwar period. She has translated novels of Louis Paul Boon, Hugo Claus, Willem Frederik Hermans and Jan Wolkers.

Summary

On the road on the Balkans

Travel reports give us insight into the way outsiders view the Balkans. The common differences of Yugoslavia opposing Western Europe are based, firstly, on the lack of wealth and the lower level of development, because of the lack of available sources one can say this seems an advantage, because this state of development also meant more authenticity and less decadence.

The Balkan Wars and the First World War temporarily brought an end to the fascination for the oriental culture of the Balkans, which had revived in the nineteenth century. Not until the thirties of the twentieth century the recently founded Balkan state of Yugoslavia began to attract some directivity of tourists. The touristic advantage of the country was its great diversity. Travel reports from this period show honest enthusiasm and admiration.

Dutch travel reports on Yugoslavia in the thirties can be divided into several categories. Most of the travel literature consists of a mix of a study and a belletrist report. Travel guides like the then famous 'Backbecker-series' did not exist, probably because the mainly polyglot travellers could use English or German guides.

Marinus van der Lubbe, the tragic character accused of setting the Reichstag on fire, started a trip on foot in september 1931, hoping to reach China. In his naive idealism he pursued the communistic propaganda of fraternization, convinced he needed only two or three months to reach China, travelling over Yugoslavia and Turkey. Van der Lubbe was mainly interested in the social and political aspects of society. He was impressed by the mentality of the people, who, despite their hard lives, remained happy all the time.

Journeys and travel experiences have inspired authors of sublime literary works since ancient times. As a decorum the „strange“ contains an endless charm and helps to develop the imagination. In these kind of literary works fiction and facts are hard to separate. These novels contributed to the image of Yugoslavia in the Netherlands.

The most famous author among Yugoslavia experts in the Netherlands is A. den Doollaard. His voluminous oeuvre consists of different genres, including travel guides. Nevertheless he has promoted Yugoslavia as a touristic destination mainly by his literary works. The recently erected monument in Ohrid shows the (Macedonian) appreciation for that. With his predecessors and successors Den Doollaard shares the fascination for other cultural patterns and other ways of life. He describes the crux of it based on his own experiences and provides his readers with an idealized Balkan image.

More and more specialized travel literature has appeared since the rise of middle class tourism. The leading Baedeker and Cook series remained matchless for a long time. Dutch travel reports during the Inter War Period were mixes between semi-scientific studies and ego documents. Many of them were of great literary quality. The authors stressed their preference for the unspoiled and primitive aspects of the Balkans.

The existing image of the Balkans in the Netherlands was an ambivalent one. Many Dutch authors looked down upon the primitive nature of the Yugoslavian culture. Astonishment could easily overturn into disregard, for example when it came to the lack of sanitary facilities or the laziness of gypsies. On the other hand the area was appreciated for values that didn't exist in the Netherlands anymore. The authenticity of the „savage“ population corresponded to the romantic ideals of people living in harmony with their environment. Because of the poverty the Balkans had not been captured yet by the decadence of the West.